

Térbeli habitus és a(z) (im)mobilitás narratívái a vidéki periferián¹

Spatial habitus and narratives of (im)mobility on the rural periphery

Zsinka Flóra² – Berger Viktor³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.19165> (online first verzió)

Beérkezés: 2025.05.12.

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.08.19.

Elfogadás: 2025.10.02.

Összefoglaló: Az utóbbi néhány évtizedben a mobilitási fordulattal összefüggésben egyre jelentősebb kutatói figyelem irányul a térbeli mobilitás szerepére a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében. A tanulmány e kérdéskör vizsgálatához a bourdieu-i perspektíva beemelésével kíván hozzájárulni. Ennek érdekében az írás a bourdieu-i térelmélet és az új mobilitási paradigma szemléletének összekapcsolásával, egy marginalizált helyzetű aprófalú lakosaival készült interjúk elemzése segítségével vizsgálja a(z) (im)mobilitási gyakorlatok társadalmi meghatározottságát és az egyenlőtlenségi viszonyokban betöltött szerepét. Az elemzések rávilágítanak arra, hogy a társadalmi és a fizikai tér struktúrái által kondicionált térbeli habitus hatása hogyan jelenik meg a lakóhelyválasztási preferenciákban, a mindennapi rutinmozgásokban és a településen belüli térhasználat mintázataiban. A bourdieu-i elméleti keret alkalmazása a(z) (im)mobilitási mintázatok elemzésére több szempontból is termékenynek bizonyult. A térbeli habitus fogalmának beemelése lehetővé tette a térbeli-(im)mobilitási gyakorlatok értelmezését egy olyan elemzési keretben, amely a praxisok társadalmi beágyazottsága mellett megvilágította az átalakuló társadalmi tér viszonyai által keltett belső feszültségeket, ellentmondásos egyéni helyzeteket és a kényszerből preferencia elvének komplex működését is.

Kulcsszavak: Bourdieu, (im)mobilitás, térbeli habitus, térelmélet, mobilitási tőke

Abstract: In recent decades and in connection with the mobility turn, growing scholarly attention has been devoted to the role of spatial mobility in the reproduction of social inequalities. This study seeks to contribute to this discourse by applying a Bourdieusian perspective. By integrating Bourdieu's theory of space with the framework of the new mobilities paradigm, the paper examines the social determinants of (im)mobility practices and their role in the dynamics of inequality through an analysis of interviews conducted with residents of a marginalized village. The findings highlight how the spatial habitus—conditioned by the structures of social and physical space—manifests in residential location preferences,

1 A tanulmány „A vidéki dzsentifikáció szerepe a településfejlesztésben” című (FK-138098) projekt keretében az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával készült el.

2 Pécsi Tudományegyetem Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, e-mail: florazsinka@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6301-7681>

3 Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszék, e-mail: berger.viktor@pte.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1263-6722>

routines of mobility, and everyday spatial practices within the settlement. The application of the Bourdieusian theoretical framework to the analysis of (im)mobility patterns has proven analytically productive in several ways. The incorporation of the spatial habitus concept enables an interpretation of spatial (im)mobility practices within an analytical framework that not only accounts for their social embeddedness but also reveals the internal tensions arising from the transformations of social space, the contradictions inherent in individual situations, and the complex interplay of the taste for necessity.

Keywords: Bourdieu, (im)mobilities, spatial habitus, spatial theory, mobility capital

Bevezetés

A mobilitási fordulat kapcsán többen rámutattak a térbeli mobilitás megnövekedett szerepére a késő modernitásban (Adey 2017, Cresswell 2006, Hannam–Sheller–Urry 2006, Sheller–Urry 2006, Urry 2000, 2007). Egyes megközelítések a mobilitásra való képességet tőkeként konceptualizálják, mivel e tényező egyre jelentősebb szerepet tölt be a társadalmi integrációban, a társas kapcsolatok fenntartásában és az egyenlőtlenségek újratermelésében (Kaufmann 2016, Urry 2007). A rugalmas felhasználás rezsimje (Harvey 1989) könnyen mozgatható munkaerőt igényel, ezért a mobilitásra való hajlandóság normatív imperatívusszá vált korunk kapitalista társadalmaiban (Boltanski–Chiapello 2007, Kaufmann–Viry 2015). A térbeli mobilitás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseinek elemzésekor a szakirodalom leggyakrabban a magas társadalmi státuszúak hipermobilitására fókuszál (Cohen–Gössling 2015, Elliott–Urry 2010, Thurlow–Jaworski 2006, Zhang 2024), azonban ha teljes képet szeretnénk kapni a mobilitási-egyenlőtlenségi viszonyokról, fontos szempont az is, hogy mi jellemzi azok mindennapi tapasztalatát, akik társadalmi hátrányaikból és lakóhelyük előnytelen térszerkezeti pozíciójából adódóan korlátozva vannak mobilitásukban. Ennek érdekében kutatásunkban egy rendkívül rossz közlekedési adottságokkal rendelkező, hátrányos helyzetű magyarországi aprófaluban vizsgáltuk azt, hogy milyen (im)mobilitási mintázatok jellemzőek a településen belüli térhasználat, a település határain átívelő mozgások, valamint a lakóhelyi (im) mobilitás szempontjából. Arra kerestünk választ, hogy milyen tényezők alakítják ezeket a mintázatokat, és milyen összefüggést mutatnak a megkérdezettek társadalmi pozíciójával.

Tanulmányunk kiindulópontját Pierre Bourdieu (társadalmi) térre, habitusokra és gyakorlatokra vonatkozó elmélete adja, mivel a (térbeli) habitusoknak meghatározó jelentőségük van a térbeli gyakorlatokra, és így a mobilitásra nézve is. A térbeli mobilitás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseinek megragadására kialakított egyik leghatásosabb megközelítés a mobilitásra való képesség tőkeként való konceptualizálása (Flamm–Kaufmann 2006, Kaufmann 2016, Kaufmann–Bergman–Joye 2004, Kaufmann–Viry 2015, Urry 2007, 2016), ezért ezen elméleteket és kritikáikat is figyelembe vettük kutatásunk elméleti keretének kidolgozásánál. Tanulmányunk emellett épít az immobilitás okait és jelentéseit elemző szakirodalomra

(Carling 2002, Henriksson et al. 2021, Hofstede–Salemink–Haartsen 2023, Jónsson 2011, Marston et al. 2019, Mata-Codesal 2015, 2018, Preece 2018, Silva 2024). Amellett foglalunk állást, hogy leegyszerűsítő az a nézőpont, amely a privilegizáltak magas mobilitását és az alacsony státuszúak mobilitási lehetőségektől való megfosztottságát állítja élesen szembe egymással. A fogalmat kritikailag továbbgondolva amellett fogunk érvelni, hogy a mobilitási tőke nem graduálisan értelmezendő, hanem társadalmi kontextustól függ, hogy a mobilitás vagy immobilitás előnyösnek számít-e. A bourdieui perspektíva bevonásával láthatóvá válik, hogy a térbeli-mobilitási gyakorlatok és a térbeli és mobilitással kapcsolatos diszpozíciók a tér feletti uralom általánosabb komplexumának elemei.

A tanulmány első fejezetében rekonstruáljuk és továbbgondoljuk a bourdieui tér-elméletet, megvizsgálva azt, hogy miként kapcsolható össze a mobilitáskutatással.⁴ A második egységben a mobilitási tőke revíziójára, valamint ezzel összefüggésben az (im)mobilitás rekonceptualizálására kerül sor. A harmadik fejezet a tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatás terepét és a kutatás módszertanát mutatja be. Az eredmények ismertetésére és értelmezésére a negyedik és ötödik fejezetben kerül sor. A tanulmány a konklúziók levonásával zárul.

Térbeli habitus és a térbeli-mobilitási gyakorlatok

Pierre Bourdieu-t általában nem tekintik az új mobilitási paradigma kulcsfigurájának, alapfogalmai mégis hasznosak lehetnek a társadalmi egyenlőtlenségekre összpontosító mobilitáskutatások számára. A következőkben röviden rekonstruáljuk alapvető fogalmait (társadalmi tér, habitus, gyakorlatok), és amellett érvelünk, hogy a habitus magában foglalja a térbeli diszpozíciók egy olyan készletét, amelyet „térbeli habitus”-ként határozunk meg. A társadalmi tér bourdieui fogalma (Bourdieu 1984, 1985, 2002) a társadalmi pozíciók közötti objektív társadalmi viszonyokat kívánja megragadni. E tér bármely pozíciójához kapcsolódó szükségszerűségeket, kényszereket belsővé teszik az e pozíciókat betöltő cselekvők. A habitus az ily módon bevésozott diszpozíciók rendszerét jelenti: a cselekvők gyakorlatait generáló észlelési és értékelési sémákat (Bourdieu 2002). A habitus arra hajlamosítja az embereket, hogy olyan döntéseket hozzanak és olyan gyakorlatokat folytassanak, amelyek összhangban vannak az objektív esélyeikkel és lehetőségeikkel. Ez a modell a legpregnansabb módon a *La distinction*-ban jelent meg, ahol a társadalmi tér, a habitus, a kulturális gyakorlatok és az életstílusok összefüggése állt az előtérben (Bourdieu 1984).

A habitus, a diszpozíciók és a gyakorlatok bourdieui fogalmi hármasa azonban a térbeliség és a mobilitás kontextusában is hasznos. Szerinte a társadalmi és a fizikai tér között jelentős (bár nem tökéletes) átfedés van, mivel a társadalmi viszonyok kivetülnek a fizikai térbe, ami a társadalmi csoportok térbeli elkülönülését eredményezi. Az

4 Mobilitáskutatás alatt nem a társadalmi mobilitás kutatását értjük, hanem a mobilities studies néven ismert kutatási irányzatot.

objektív társadalmi viszonyok fizikai térbe való beíródási folyamatával összefüggésben Bourdieu (2018) a habitusok közvetítő szerepét is kiemeli. Az emberek habitusuk hajlamai szerint „választják” lakóhelyüket. Ennek oka, hogy a társadalmi tér minden szegmensében a habitus – mint a társadalmi térbeli kényszerek belsővé tételének eredménye – arra hajlamosítja a cselekvőket, hogy az elérhető lehetőségek egyúttal kíváncsúságot keltjenek meg számukra. Az ágensok a habitusuk által generált térbeli gyakorlatok révén sajátítják el a fizikai tereket. Ahogyan Bourdieu (2018: 111) fogalmaz: „a habitus határozza meg a lakás(használatot)”.⁵ A cselekvők habitusa határozza meg, hogy hol (milyen típusú lakónegyedekben és lakásokban) érzik magukat jól és otthonosan – a térbeli gyakorlatokat (a terek használatát, belakását) ezen diszpozíciók vezérlik. A társadalmi tér alsóbb szegmenseiben a gazdasági tőke alacsonyabb szintje miatt nyilvánvalóan kevesebb lehetőség van az aktív választásra, de még ezekben az esetekben sem szabad alábecsülni a habitus jelentőségét. A szükségletek Bourdieu szerint preferenciákká alakulnak át, és ez az oka annak, hogy „megvan mindenünk, amire vágyunk, mert csak arra vágyunk, amink megvan” (Bourdieu 2010: 55). A habitus tehát lehetővé teszi a cselekvők számára, hogy a társadalmi és a fizikai tér valamely szegmensét „be-lakják” (használják és otthon érezzék magukat benne) (vö. Németh 2023: 62–64).

Bourdieu egyes műveiben a habitust egyfajta társadalmi helyérzetként (*sense of one's place*) határozza meg. Ebben az értelemben olyan gyakorlati érzék, amely a társadalmi tér adott pozíciójához tartozó objektív korlátok megtapasztalása révén alakul ki, és ennek megfelelően segíti a cselekvőt az eligazodásban az adott társadalmi tér viszonyai között (Bourdieu 1984: 471, 2000: 184–185; vö. Hillier–Rooksby 2016, Reed–Danahay 2020). A helyérzetként működő habitus érzelmek formájában is orientálja a cselekvőt: bizonyos helyzetekben oda nem tartozónak érezheti magát, míg más kontextusokban otthonosan mozog, és úgy érzi, megtalálta a helyét. Ezek az érzelmek a társadalmi térrel való összefonódásuk miatt a fizikai terek megtapasztalása során is megjelenhetnek, ebből adódóan a cselekvők a habitusuknak megfelelő fizikai környezetben érzik otthon magukat.

Az eddigiek alapján a habitus a *társadalmi tér* elkülönült pozícióban inherens kényszerek inkorporálódása által formálódik, ám Bourdieu – némileg meglepő módon – azt is megemlíti, hogy a habitust részben azok a *fizikai terek* (és a hozzájuk kapcsolódó szükségesszerűségek) is alakítják, ahol rendszeresen és tartósan tartózkodunk. Ahogy ő fogalmazott: a „társadalmi tér egyszerre íródik bele a térbeli struktúrák objektivitásába és a szubjektív struktúrákba, melyek részben épp ezen objektívált [fizikai térbeli] struktúrák inkorporálásából erednek” (Bourdieu 2018: 108). Műveiben továbbá számos olyan passzust találunk, ahol arról értekezik, hogy a habitus és a diszpozíciói miként generálnak térbeli gyakorlatokat. Erre példa a kabil ház strukturalása (Bourdieu 2009a), a Bourdieu korabeli francia lakások berendezésében megfigyelhető osztályszzerű különbségek (Bourdieu 1984: 268–269, 347–349, 274–275, 376–378), a múzeu-

5 A német eredetiben az idézet így szól: „es ist der Habitus der den Habitat macht” (vö. Berger 2018: 146, 160. lábj.).

mi terek osztályhabitusonként különböző használata (Bourdieu 2018: 112), valamint az is, hogy mennyire eltérő térbeli gyakorlatok jelennek meg a munkásosztályi kocsmákban és a középosztályokat megcélzó kávéházakban (Bourdieu 2010: 62).

Ezen megjegyzései alapján joggal következtethetünk arra, hogy létezik a diszpozícióknak egy sajátos készlete, amely a terek érzékelését és a terek iránti affinitásokat vezérli, valamint generálja a térbeli és a mobilitási gyakorlatokat. Ezek a diszpozíciók a társadalmi térbeli pozícióhoz és a fizikai terekhez kötődő kényszerek inkorporálódása által jönnek létre. Bourdieu-t továbbgondolva a térbeli diszpozíciók e sajátos halmazát térbeli habitusként értelmezzük. A térbeli diszpozíciók és a térbeli habitus fogalma egyrészt arra utal, hogy az cselekvők miként érzékelik és értékelik a tereket és a mobilitási tevékenységeket, illetve milyen térbeli és mozgási gyakorlatokat részesítenek előnyben vagy utasítanak el. Másrészt a térbeli habitus olyan gyakorlatokat is generál, amelyek összhangban vannak azzal, hogy a cselekvők mely tereket érzik otthonosnak, és melyeket idegennek. Ilyen gyakorlatok például a lakóhely megválasztása (amennyiben anyagi értelemben van választási lehetőség), az otthon berendezése, bizonyos útvonalak bejárása (akár rendszeresen, akár csupán alkalmanként), az utazási módra (gyalog, kerékpárral, tömegközlekedéssel, autóval stb.) vonatkozó döntések vagy a meglátogatandó és elkerülendő helyek kiválasztása.

A társadalmi és a fizikai térbeli pozíció azonban nem mindig van összhangban. Bourdieu olyan eseteket is említ, amikor valaki ugyan „fizikailag elfoglal valamely helyet, de nem lakja be megfelelően, mivel nem rendelkezik az ehhez szükséges eszközökkel, kezdve a megfelelő habitustól” (Bourdieu 2018: 111). Ez azért van, mert a (társadalmilag megformált) terek bizonyos térbeli kompetenciákat vagy (térbeli) diszpozíciókat követelnek meg használóiktól, amelyek csak az adott helyeken eltöltött hosszú idő és a többi lakossal folytatott rendszeres interakció során szerezhetők meg (vö. Berger 2018: 146). Társadalmi és fizikai térbeli pozíció összhangjának hiányára példa azon algériai családoknak az esete, akiket nyomornegyedekből telepítettek át jobb minőségű szociális lakásokba: e családok tagjai nem rendelkeztek sem a megfelelő eszközökkel, sem azzal a habitussal, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy igazán belakhassák az új lakásukat, és otthon érezhessék magukat az új terekben (Bourdieu 2018: 111). Emellett a hetvenes évek francia feltörekvő kispolgársága körében is gyakran megjelent egyfajta elégedetlenség a lakókörülményekkel (Bourdieu 1984, 334–336). Amennyiben diszkrepancia jön létre a cselekvők által tartósan elfoglalt fizikai tér és a térbeli diszpozíciók között, úgy az jelentős elégedetlenség, feszültség, frusztráció forrásává válhat, amelyet Bourdieu az oda nem tartozás (*out of place/misplacement*) érzéseként ír le (Bourdieu 2018: 112). A térbeli habitus fogalma által lehetővé válik a kapcsolatteremtés a bourdieu-i elmélet és az új mobilitási paradigma között, hiszen a térbeli-mobilitási gyakorlatokat a térbeli habitus diszpozíciói generálják. Emellett empirikus kérdésként kell kezelni, hogy a szereplők társadalmi és fizikai térbeli helyzete összhangban van-e egymással. A következő fejezet az (im)mobilitás konceptualizálását tárgyalja.

A mobilitás mint tőke és a(z) (im)mobilitás reconceptualizálása

Az új mobilitási paradigmában⁶ a mobilitásra való képesség tőkeként jelenik meg. A mobilitási fordulat belátása, hogy a társadalmiság többé már nem területi alapon szerveződik, hanem mobilitási hálózatok által, amelyeket a mozgások különböző formái és az azokat konfiguráló immobil infrastruktúrák alkotnak (Hannam–Sheller–Urry 2006, Sheller–Urry 2006, Urry 2000, 2007). A lokális kontextusokból kiágyazódott cselekvők számára a mobilitási hálózatokba való bekapcsolódás a társadalmi részvétel új formája. Erre azonban a társadalom tagjainak nem azonos mértékben van lehetőségük. A mobilitásra való képesség ilyen értelemben az egyenlőtlenségek új dimenzióját alkotja.

Ezt a jelenséget tematizálja Vincent Kaufmann motilitáskonceptiója és John Urry hálózati-tőke-fogalma. A motilitás a térbeli-társadalmi mobilitásra való képességet jelenti és magában foglalja a különböző mobilitási formákhoz való hozzáférést, az ehhez szükséges készségeket és az elsajátítás tényezőit (Kaufmann 2016). A motilitás a koncepciót kidolgozó teoretikusok szerint több mint a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkék kombinációja, és így önálló tőkefajtának tekinthető, amely kulcsszerepet tölthet be az integrációban (Flamm–Kaufmann 2006, Kaufmann–Bergman–Joye 2004, Kaufmann–Audikana 2020). Urry Kaufmann motilitásfogalmát próbálja továbbfejleszteni *Mobilities* című könyvében, és ez alapján alkotja meg a hálózati tőke fogalmát. A hálózati tőke a társadalmi kapcsolatok kialakításának és fenntartásának a képességét jelenti, amely lehetővé teszi akár nagy földrajzi távolságok áthidalását is, azaz a hálózati tőke a mobilitási rendszerekhez való hozzáférésre, annak mértékére és jellegére utal (Urry 2007: 194–203). A motilitás és a hálózati tőke koncepcióira – jelentős átfedésük miatt – a továbbiakban együttesen mobilitási tőkeként hivatkozunk.

A mobilitás tőkeként való reconceptualizálásának előnye, hogy figyelembe veszi a mobilitást mint új egyenlőtlenségi faktort. Ugyanakkor probléma, hogy a mobilitási tőke fogalma többnyire azt a graduális szemléletet implicálja, hogy a több jobb, vagyis hogy a nagyobb mobilitási képesség előny, míg a mobilitás hiánya deprivációként értelmeződik. Ezzel a logikával szembeállíthatók olyan esetek, amikor az immobilitás önkéntes és magas társadalmi státuszra utal, valamint olyanok, amikor a mobilitás a megélhetést biztosító kényszerűség. Ebből adódóan fontos reflektálni arra a kérdésre, hogy a(z) (im)mobilitást hogyan reconceptualizáljuk a társadalmi egyenlőtlenségekkel összefüggésben.

Az immobilitás fogalmát nem csak a mozgás hiányaként vagy az arra való képtelenségként értelmezhetjük. Erre a problémára hívják fel a figyelmet azok a tanulmányok is, amelyek a migrációkutatásban jelentkező, a mobilitás irányába történő túlzott hangsúlyeltolódásra (*mobility bias*) (Schewel 2020) reflektálva az immobilitás gazdag jelentésvilágára és a jelenség mögött álló komplex tényezőkre vizsgálnak

6 Az új mobilitási paradigmáról bővebben lásd Berger 2018: 167–169; Váradi 2020, Zsinka 2024.

rá (Henriksson et al. 2021, Hofstede–Salemink–Haartsen 2023, Jónsson 2011, Mata-Codesal 2015, 2018, Ravn 2022, Silva 2024, Stockdale–Haartsen 2018). Az immobilitás, a helyben maradás sokszor kétségkívül kényszer (Blondin 2020, Carling 2002, Hoang 2023). Az immobilitás jelensége mögött azonban sokféle más tényező is meghúzódhat. Az immobilitás először is köthető az előnyös társadalmi pozíciókhoz. Például leginkább a magasabb társadalmi státuszúak végezhetik munkájukat otthonról, és választhatnak olyan lakóhelyet, ahonnan kevés mozgással könnyedén elérhetők a szolgáltatások és a potenciális munkahelyek. A tényleges elit pedig szabadon dönthet a mobilitás vagy immobilitás mellett. Vagyis nemcsak a mobilitás igényelhet erőforrásokat, hanem az immobilitás is, így a mobilitás mellett az immobilitás is kifejezője lehet privilegizált társadalmi helyzetnek. Másfelől a mobilitás utalhat kiszolgáltatott társadalmi helyzetre (például az ételfutároknál, akik mobilitásukkal az előnyösebb csoportok immobilitását szolgálják).

Az alulprivilegizáltakat tekintve nem pusztán a kényszerű mobilitás valós lehetőség; többen amellett érvelnek, hogy az immobilitás sem pusztán negatív jelenség lehet az esetükben. Kontextustól függően előfordulhat, hogy az immobilitás aktív folyamat és nem a cselekvőképeség hiányából fakad, hanem sokkal inkább egy módja az átalakuló gazdasági-társadalmi körülményekhez (instabilitás, bizonytalanság) való cselekvő alkalmazkodásnak (Coulter et al. 2016, Marston et al. 2019, Mata-Codesal 2015, Preece 2018). A családi kötelek, a társas kapcsolatok, az informális támogató hálózatokból származó előnyök, az otthonosság érzését nyújtó származási közegezhöz való ragaszkodás mind fontos szerepet játszhatnak a helyben maradás melletti döntésben (Mata-Codesal 2018, Østergaard et al. 2024, Preece 2018). A földrajzi immobilitásnak oka lehet emellett az, hogy a lokális közösségben ez teszi lehetővé a felfelé irányuló társadalmi mobilitást, vagy indokolhatja mások mobilitásának elősegítése is az otthonról és az otthonmaradottakról való gondoskodás révén (Mata-Codesal 2015). Az immobilitásból pedig még marginalizált helyzetű vidéki lakóhely esetén is származhatnak olyan pozitív szubjektív jelentések, mint a békét, nyugalmat és szabadságot árasztó vidéki táj szeretete (Østergaard et al. 2024). Az immobilitásban szerepet játszhatnak a mobilitással szembeni tisztító tényezők is. A hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára a földrajzi és társadalmi mobilitásnak jelentős érzelmi, emberi és társas költségei lehetnek (Durst–Nyíró–Bereményi 2022, Marston et al. 2019), és helyváltogatásuk anyagi kockázatai is jelentős visszatartó tényezők (Marston et al. 2019, Preece 2018).

A mobilitási tőke graduális értelmezésével szemben mindig az adott társadalmi kontextustól függ, hogy a(z) (im)mobilitás előny vagy hátrány-e. A mobilitásra és immobilitásra való hajlandóságot a térbeli habitus elvei határozzák meg. Mobilitási tőke helyett talán hasznosabb volna a tér feletti uralom képességének mértékéről beszélni, amely arra utal, hogy a cselekvők milyen mértékben képesek az egyes helyeket és az ott elérhető javakat elsajátítani, távol eső helyeket és viszonyokat befolyásolni, a mobilitást vagy immobilitást saját preferenciáik szerint alakítani, máso-

kat felhasználni saját térbeli és (im)mobilitási gyakorlataik kiszolgálására, illetve a saját térbeli és (im)mobilitási gyakorlataikat érvényesíteni a társadalom többi tagjával szemben, akár azok kiszorításával is.

Kutatási terep és módszertan

Az általunk vizsgált aprófalú, Háromszeg⁷ Magyarország egyik legelőnytelenebb gazdasági-társadalmi mutatókkal rendelkező, aprófalvas településszerkezetű járásában, a Sellyei járásban található. A vizsgált település lakói számára a térbeli akadályok áthidalása nehézségekbe ütközik, a könnyed mobilitást elősegítő feltételrendszer több tekintetben is hiányos. A faluból kifelé kora reggel indul két busz (iskolaszünetben csak egy), valamint dél körül egy. Ezt követően késő délután érkezik be egy busz, ami az iskolásokat hozza, de ez kifelé már nem szállít utasokat. Autóval és jogosítvánnyal csak nagyon kevesen rendelkeznek. A közlekedés lehetőségei tehát rendkívül korlátozottak, ráadásul hiányoznak a helyben elérhető szolgáltatások: orvosi ellátás, illetve iskolák nincsenek a faluban. Az általános iskolások számára van iskolabusz, de a távolabbi középiskolákba napi szinten eljutni a közlekedési hálózat hiányosságai miatt szinte lehetetlen. Így csak kevés fiatal szerez középfokú végzettséget. A településen található egy bolt, de szegényes a kínálata, és lényegesen magasabbak az árak, mint a városi szupermarketekben. Az államszocializmus idején a falu lakosságának legnagyobb része a szomszédos faluban működő téészen dolgozott. Emellett jellemző volt, hogy háztáji gazdálkodás keretében otthon is tartottak állatokat. A rendszerváltást követően a téészen rövid ideig még működött, majd megszűnt. Jelenleg a falu elérhető közelségében nincsen olyan munkáltató, amely nagyobb számban foglalkoztatná a helyi lakosokat. Helyben az egyetlen munkáltató az önkormányzat. Háromszeg népessége a 20. században lényegében folyamatosan csökkent. 1900-ban még több mint 700-an lakták a falut, jelenleg azonban mindössze 150-200⁸ fő közötti a lakosság szám. A legradikálisabb népességcsökkenés a 60-as években, a téészen szervezés második hulláma idején zajlott, amikor a jobb módú és képzetesebb lakosok igen nagy része hagyta el a falut és költözött a közeli városokba. A településről jelenleg is folyamatos az elvándorlás. Mindemellett, ha nem is nagy számban, de napjainkban is érkeznek beköltözők, továbbá vannak olyanok, akiknek nincsenek migrációs szándékai és hosszabb távon a faluban szeretnének maradni. Mivel a kutatás jelenleg is a településen élő személyekre terjedt ki, a tanulmányban alapvetően a rájuk jellemző (im)mobilitási mintázatokról lesz szó.

Elemzéseink a falu lakóival 2024 nyarán, az első szerző által készített interjúkon alapulnak. Összesen 29 félig strukturált interjú került felvételre 31 személlyel (két

7 Mivel alacsony lakosságszámú kistelepülésről van szó, az interjúalanyok anonimitásának védelmében indokoltnak láttuk a falut is anonimizálni. A Háromszeg kitalált név. Névadásunkat az indokolta, hogy a kutatás során több helybéli lakos hasonlított a falut a Bermuda-háromszöghöz abban a tekintetben, hogy úgy érzik, sokak számára ebből a faluból nincs kiút.

8 Azért döntöttünk a körülbelüli számadatok közlése mellett, mert a pontosabb adatok könnyen beazonosíthatóvá tennék a települést.

olyan, ahol a kutató egyszerre két személlyel beszélgetett), klasszikus interjúsituációban, a megkérdezettek otthonában, a közmunkások esetében pedig az önkormányzat egyik helyiségében. Ezek a beszélgetések kitértek az élettörténet fontosabb szakaszaira, eseményeire különös tekintettel a helyváltoztatásokra, valamint a közlekedési és térhasználati szokásokra, a napi rutinokra és az interjúalany lakóhelyéhez való viszonyára és közösségi kapcsolataira. Mindegyik interjúról teljes átirat készült.

Az átiratokat az Atlas.ti szoftver segítségével kódoltuk. A főkódok kialakítása a kutatási kérdéseknek és a felvázolt elméleti keretnek megfelelően történt (például: térbeli habitus, beköltözés oka, falu jellemzése). Ezeken belül az alkódokat a szövegek többszöri átolvasása után kirajzolódó tipikus mintázatok alapján határoztuk meg. Azokat a tartalmi elemeket, amelyek első ránézésre nem mutattak közvetlen összefüggést a kutatási kérdéseinkkel, de az interjúkban gyakrabban fordultak elő és az interjúalanyok számára fontosnak tűntek, független kódokkal láttuk el (például: bizonyos személyek megítélése a faluban, pletykák, személyes traumák). Ezeket nagyrészt a későbbiekben sikerült koherens módon beilleszteni a kutatási kérdéseinket magyarázó összefüggések rendszerébe. Például a kódolást követően, az összefüggéseket elemezve jól látható volt, hogy azok a személyközi viszonyok, amelyekről a pletykák árulkodnak, hogyan befolyásolják a térhasználatot a falun belül. Az (im)mobilitás mintázatainak elemzése kétféle perspektívából történt. Egyrészt a különböző személyekkel készült interjúkat összevetettük, hogy lássuk a különböző tartalmi elemek, motívumok gyakoriságát és az eltéréseket. Másrészt az egyéni élettörténeti narratívákat is tekintetbe vettük a jellemző (im)mobilitási gyakorlatok és a hozzájuk kapcsolódó attitűdök értelmezéséhez.

A fogalom komplexitása miatt érdemes szót ejteni arról, hogy az interjúelemzések során hogyan próbáltuk megragadni kutatásunk egyik központi kategóriáját, a térbeli habitust. E kérdés a habitus empirikus kutatásokban történő konceptualizálása és operacionalizálása terén felmerülő problémák (vö. Németh 2024) miatt is figyelmet érdemel. Bourdieu módszertani relacionizmusából következik, hogy a habitusfogalom kiváló eszköz a kutatásokban az individuális és a társadalmi dimenzió összekapcsolására, amit az általunk alkalmazott interjús technika is támogatott. A habitus korábbiakban vázolt konceptualizációjával összhangban az interjúelemzések során arra törekedtünk, hogy az interjúalanyok térbeli diszpozícióit a szocializáció sajátosságaival összefüggésben értelmezzük. Mivel kutatásunkban a habitus térbeli aspektusaira fókuszáltunk, ezért szocializáció alatt nemcsak azokat a társadalmi hatásokat értettük, amelyek az interjúalanyokat életük folyamán érték, hanem az élettörténeti elbeszélésekben megjelenő fizikai tereknek a sajátosságait és az elbeszélő hozzájuk való viszonyát is figyelembe vettük. A mindennapi rutinmozgásokra, a lakóhelyhez való viszonyra, a más típusú (például városi) terek percepciójára vonatkozó kérdésekre adott válaszokat tehát az élettörténeti narratívába ágyazottan, az említett szempontokat követve vizsgáltuk. Ez lehetővé tette azt, hogy a habitust mint „emberi természetű

vált történelmet” (Bourdieu 2009b:215) vizsgáljuk, és az individuális térbeli gyakorlatokban, terek iránti beállítódásokban megragadjuk a strukturális hatásokat.

További problémaként merülhet fel, hogyan vizsgálható empirikusan a habitus, ha az általa generált viselkedésmódok kevéssé tudatosak és többnyire reflektálatlanok maradnak a cselekvő részéről. Az interjúszituáció és a térbeli diszpozíciókra fókuszáló kérdések olyan helyzetet teremtettek, amely az interjúalanyokat a mindennapokban rutinszerűen végzett cselekvései elbeszélésére és a különböző terekre vonatkozó – gyakran érzelmi színezettel bíró – észleleteinek a nyelvi megformálására, vagyis tudatosítására ösztönözte. Ezekben a beszámolókból számos jel utalt arra, hogy a beszélő valóban addig kevéssé reflektált tartalmakat igyekszik explicitté tenni: sokszor keresték a megfelelő szavakat, javították magukat, szünetet tartottak a beszédben, vagy bizonytalanságra utaló kifejezéseket használtak (valahogy úgy érzem..., hát hogy is mondjam stb.). Viszont az interjúk azt is alátámasztották, hogy léteznek olyan helyzetek, amelyek megtörik a diszpozíciók rutinszerű működését és szükségessé teszik az ágens részéről egy reflektívabb attitűd kialakítását (Bourdieu–Wacquant 2023: 170). A társadalmi tér átalakulása és a földrajzi mobilitás is teremthetnek olyan helyzetet, amely az addig problémamentesen funkcionáló diszpozíciók felülvizsgálatát teszi szükségessé a cselekvő részéről.

Az interjúalanyok 18 és 78 év közöttiek, 16 férfi és 15 nő van közöttük. Ketten szereztek érettségit, 1 fő technikumot végzett, 5-nek van szakiskolai vagy szakközépiskolai végzettsége, 20 fő csak az általános iskolát fejezte be, 3-nak a 8 általános iskolai osztálya sincs meg. 11-en születésük óta élnek Háromszegen (lásd függelék). A többiek jellemzően a környező falvakból, városokból érkeztek, csak néhányan származnak távolabb eső településekről. Ők nagyrészt gyermekként a szüleikkel vagy pedig párkapcsolat/házasság révén kerültek a faluba.

Lakóhelyi (im)mobilitás

Jelen fejezetben Háromszeg lakóhelyi (im)mobilitási mintázatait elemezzük. Elsőként azokat a körülményeket vesszük szemügyre, amelyek objektív kényszereket gyakorolnak a falu lakói felett, amelyek beléjük vésődve tendenciaszerűen diszpozíciókká alakulnak. Ezt követően ezen térbeli diszpozíciók elemzésére kerül sor az interjúk értelmezésével. E diszpozíciók nagymértékben meghatározzák, hogy a lakosok miként érzékelik és értékelik a falu terét (szemben a városokéval), és így a mobilitási/immobilitási döntéseiket is befolyásolják. A kényszerek bevésoedése azonban nem egységes, mert jelentős genderalapú különbségek figyelhetők meg. Emellett a társadalmi, a fizikai tér és a térbeli habitus nagyfokú illeszkedése, összehangoltsága sem garantált, hanem empirikus kérdés, így az elemzésben arra is kitérünk, hogy mennyire érzik valóban otthon magukat helyben a cselekvők, vagy mennyire érzik a nem megfelelő helyen (*misplaced*) magukat saját falujukban, és milyen tényezők hatnak ezen megélésekre.

Háromszeg lakóinak objektív helyzetét alapvetően határozza meg településük periferikus helyzete, valamint a falu lakóinak alacsony gazdasági, társadalmi, kulturális és szimbolikus tőkéje (Bourdieu 1986). Háromszegen – ahogyan Magyarországon más, alacsony munkaintenzitással jellemezhető és periferikus tereiben is – a hátrányos helyzetű családok megélhetési stratégiáit gyakran az jellemzi, hogy a bér-munkát, a közfoglalkoztatást és a különböző informális és alkalmi munkatípusokat kombinálják vagy váltogatják, mivel az ő szemszögükből ez a megoldás látszik fenntarthatónak a megélhetésük biztosítása érdekében (Kovai–Vigvári 2020). A közmunka és a környéken adódó napszámos munkák, amelyekhez gyakran informális kapcsolatok révén lehet hozzájutni, a lokalitáshoz kötik a családok tagjait. A kitörés objektív valószínűsége relatíve alacsony a faluban lakók számára, így az objektív kényszerek nagymértékben abba az irányba hatnak, hogy helyben maradjanak a hasonlóan alacsony tőkevolumennel rendelkezők társaságában.

Ez a helyzet ugyanakkor nem pusztán megfosztottságként értelmezendő, mivel sajátos alkalmazkodási stratégiákat indukál, amelyek az e szinten elérhető mértékben a tőkék megszerzését és megtartását teszik lehetővé. Nem pusztán azért nem válnak sokan mobillá a faluban, mert rákényszerülnek, hanem a kutatásunk igazolta azt a mások által is megfigyelt összefüggést, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok immobilitásában szerepet játszanak a családi kötelékek, informális támogató hálózatok (Mata-Codesal 2018, Østergaard et al., 2024, Preece 2018). A társadalmi tőkéből eredő erőforrások, azaz a rokonok és közeli barátok közötti kölcsönös segítségnyújtás elengedhetetlen feltétele a helyben való boldogulásnak, ami egyúttal földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt helyhez köti ezeknek a kapcsolathálózatoknak a tagjait. A beköltözésnél és a helyben maradásnál is fontos szempont, hogy Háromszegen rendkívül olcsón lehet ingatlanhoz jutni. Ez egyúttal egyfajta települési stigma is, hiszen a gazdasági tőke legalacsonyabb szintje felett aligha vonzó lakóhely a falu.

Mivel a vizsgált csoport által megszerezhető, túlélést biztosító tőkék helyhez kötöttek, a lakóhely-változtatás (és különösen a városba költözés) a háromszegieknél kockázatokkal, lemondással járna. A lakóhelyi mobilitással azt kockáztatnák, hogy a helyben megszerezhető és megtartható (alacsony) tőkevolumenhez képest is rosszabb helyzetbe kerülnek. Az immobilitás tehát a helyben elérhető tőkék megszerzése és megtartása szempontjából racionális, hiszen kockázatkerülő stratégia. Ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy senki sem próbálkozik a kockázatosabb, elköltözéssel járó stratégiákkal, de ezek sikerességének objektív valószínűsége kicsi, ha a cselekvő tőkevolumene is alacsony (ellenben nagyobb, ha maga a tőkevolumen is nagyobb). Vagyis a falubeliek körében relatíve nagy az elköltözés kapcsán a kudarc és a kudarcélmény valószínűsége. Az a tény, hogy az immobilitás racionális lehet a kockázatos, földrajzi mobilitással járó stratégiákkal szemben és a lokálisan elérhető erőforrások megszerzése szempontjából, egyértelműen ellentmond a mobilitási tőke graduális értelmezésének.

Az objektív kényszerek azonban nem önmagukban alakítják ki a helyben maradás vagy elköltözés stratégiáit, hanem a térbeli habitus diszpozícióinak közvetítésével, amelyek a kényszerek belsővé tételéből alakultak ki. Az interjúalanyok diszpozícióit tekintve Østergaard et al. (2024), továbbá Czibere és Loncsák (2025) kutatásaihoz hasonlóan Háromszegen is azt találtuk, hogy megkérdezettek lakóhelyi immobilitásában fontos szerepet játszik, hogy a vidéki tájat a csend, a nyugalom és a szabadság tereként azonosítják, és nagyra értékelik, hogy lakóhelyük ezeket az előnyöket biztosítja számukra. Az említett értékek mellett a biztonság szempontja is visszatérő elem az interjúalanyaink megnyilatkozásaiban. Háromszeget a veszélyesnek és zajosnak leírt városi terekkel állították szembe.

„Meg az őszintét, valahogy nem is vágyok el innen. Azér falu másabb, mint város. Városba, én mondtam, én nem tudnék élni. Így, ha elmegyünk... elmegyek le a párom nővéréhez, mert ha úgy adódik, hogy szombaton is dolgozni kell neki, akkor le szoktam így menni pénteken délután, és akkor együtt hazajövünk. És én mondtam, hogy én nem tudnám ott megszokni. Én valahogy nem érzem úgy jól magam, mint a falun. [...] Nem tudom, a zaj, a zaj. Az autók, a kiabálások este az utcán. Nem tudnám megszokni. És én alig várom a szombat délutánt, hogy én haza tudjak onnan jönni. Mikor érzem azt, hogy mindjárt bent vagyunk a faluban, másabban érzem magam” (Margit⁹, 50 éves).

A térbeli habitusukat alkotó térbeli diszpozíciók alapján bizonyos terektől idegenkednek, máshol pedig otthonosan érzik magukat, így falusi és a városi tereket eltérően értékelik. Az elbeszélt élettörténetekből kiderült, hogy több megkérdezett tapasztalta meg azt, hogy családjuk hátrányos helyzetéből, szűkös anyagi körülményeikből adódóan életüket kiszámíthatatlan fordulatok irányítják, napról napra kell boldogulniuk. Mások arról is beszéltek, hogy gyermekként gyakran voltak kitéve súlyosabb családi konfliktusokból adódó szorongást keltő helyzeteknek. Ebből következik, hogy az átlátható tereket preferálják, ahol kevesebb váratlan találkozásra lehet számítani, és szükség esetén menedékkül szolgálnak. Ezek a számukra jól ismert és otthonos vidéki terek. A fenti interjúrészletből érződik, hogy ezek a térbeli diszpozíciók valóban zsigeri reakciókban öltenek testet: *„Mikor érzem azt, hogy mindjárt bent vagyok a faluban, másabban érzem magam.”* A városi terektől és életformától való idegenkedésben az is megnyilvánul, hogy más térbeli diszpozíciókra van szükség a városi és a falusi élettel járó térbeli-mobilitási gyakorlatok működtetésére (a városi és vidéki térbeli habitus különbségéhez lásd: Tomay–Berger 2024).

A térbeli habitusnak meghatározó a szerepe a terek és a mobilitási gyakorlatok észlelésében és értékelésében, és így a lakóhely választásában. Ugyanakkor e tekintetben nemi különbségek figyelhetők meg az interjúalanyok között. Ez összhangban

9 Az interjúalanyok nevét anonimitásuk védelme érdekében megváltoztattuk.

van Martina Löw elgondolásával, amely szerint az osztály mellett a gender a másik fontos strukturális elv, amely a habitusban rögzülve meghatározza a terekre vonatkozó percepció, értékelési és gyakorlatokat generáló sémákat, vagyis a két nem eltérő szocializációja tetten érhető a térhasználat és a terek érzékelésének sajátosságaiban is (Löw 2016: 146–151, 210–215). Több fiatal nő narratívájában Háromszeg egyfajta menedékként jelenik meg, ahol a sok kényszerű helyváltoztatással és traumával átszőtt múltjukat maguk mögött hagyva találtak otthonra. Az immobilitás, a stabilitás, az állandóság számukra vágyott állapotot jelöl, amelyet a korábbiakban nélkülöztek. A falu elzártsága számukra nemcsak korlát, hanem biztonságot és nyugalmat is jelent.

„Nagyon szerencsétlen életem volt. Na és 17... ‘17-ben igen... kerültem össze a mostani párommal, aki több mint hét éve vagyunk már együtt. Szerintem mi együtt is maradunk, hál’ Istennek. Úgyhogy igen. Volt... [...] Nagyon, nagyon rossz életem volt. Itt, itt... [Háromszegen] találtam meg a békét” (Laura, 35 éves).

„De azért szerettem én ebbe a faluba bele, mert úgy éreztem, hogy itt otthon lehetek, mert ahol mi laktunk, ...-n, ahol én születtem, [...] ott brutálisan megy az élet. Nagyon-nagyon zajlik. Mert mi egy kis szegény cigánytelepen laktunk, távolabb a falutól, és igazából az erdő közepén, az erdő közepén, de ott nagyon zajlott az élet. [...] És azért voltak rossz dolgok is, idősebbek italoztak, összekaptak, rendőr, mentő, tűzoltó, szóval túlságosan is zajlott az élet, és nem szerettem azt a körülményt, hogy a gyerekek ilyenben legyenek, hogy mindig ezeket lássák, hogy na most ez ezt gyilkolja, az azt gyilkolja, tudod” (Evelin, 32 éves).

A biztonságos terek iránti igény elsősorban a női narratívákban jelent meg. A férfiak is többre értékelték a vidéki tájat, ugyanakkor más szempontok szerint: elbeszéléseikben nem annyira a biztonság, hanem inkább a szabadság jelent meg a vidéki tájjal asszociált értéként. A lakóhely gyermekkori visszaemlékezésekben kibomló reprezentációi leginkább a tágas, határok nélküli, szabad tér képét festik le, amelyek önfeledt és néha vad játékok helyszínei voltak.

„Hát, szerintem teljesen jó [volt a gyerekkorom], mert akkor még ugye nem az a telefonvilág volt, hogy éjjel-nappal telefonozunk, hanem itt barátokkal így jártunk esténként a faluban, amíg a lámpa nem világított, ugye addig amíg nem kapcsolt föl. Ugye mi játszottuk ezt a régi bige játékot, vagy az erdőben számháborúztunk, vagy egymást botokkal ütöttük akár, vagy télen mentünk ki, például a földeken a nagy víztócsákra, amikor befagyott, ott jégkorongoztunk, meg csúszkáltunk, úgyhogy szerintem a mi gyerekkorunk addig nagyon jó volt ebből a részből” (Zsolt, 35 éves).

„Tehenészetek voltak, mindenhova jártunk ki, fürödtünk itt a patakokba. Itt azért el lehetett lenni, régen mi földaláltuk magunkat” (Dávid, 26 éves).

Gyermekkorukra visszagondolva sokan úgy látják, hogy általában véve egy szabadabb közegben nőttek fel. A szabadban végzett tevékenységek, a tágasabb vidéki terekhez köthető játékok és a gyerekkori nagyobb szabadság iránti nosztalgia a habitusok genderspecifikus különbségeivel összhangban gyakrabban jelenik meg a férfiak visszaemlékezéseiben. Azonban nem kizárólagosan náluk vannak jelen ezek az elemek, mert több fiatal és idősebb nő is szívesen gondol vissza a gyermekkorában tapasztalt nagyobb szabadságra.

Ahogy az elméleti keret bemutatásakor kifejtettük, a szocializáció során a cselekvők a fizikai terek struktúráit is inkorporálják, a kényszerek pedig jellemzően preferenciákká alakulnak (Bourdieu 1984). Így a (térbeli) habitus jellegzetességei a fizikai terekkel való interakciók lenyomatait is magukon viselik. Amennyiben a kényszerek sikeresen és teljes mértékben preferenciákká alakulnak, úgy ez a lakóhelyi mobilitási aspirációk ellen hat, hiszen ekkor a cselekvő megelégszik azzal, amije van, mert azt szereti (Bourdieu 1984). Miközben számos interjúalanyunkra ez találó leírás, többük helyzete bonyolultabb, mert például nem tudták sikeresen megvalósítani lakóhelyi mobilitási aspirációikat. Az alábbiakban a kényszerek hol teljes, hol részleges preferenciákká alakulásának komplex összefüggéseit vesszük szemügyre.

Az interjúalanyok körében általános minta, hogy a fentiekben leírt térbeliséggel kapcsolatos gyermekkori élmények nagymértékben formálták a térbeli diszpozíciókat. Míg ez a kényszerek preferenciákká alakulásának irányába mutat, ez a folyamat interjúalanyainknál sem mindig teljes, hiszen érhetik őket az ettől a logikától eltérő impulzusok is. Érdemes kiemelni például a társas kapcsolatokat, amelyek mobilitási szándékokra ösztönözhetnek (városban élő rokon stb.), vagy a médiában domináns és a vidéki fiatalokra is hatást gyakorló mobilitási imperatívusz diskurzusát, amely az erőforrásokkal jobban ellátott városokat vonzó színben tünteti fel (Farrugia 2016). Azonban még azok is, akikben létrejött valamiféle mobilitási vágy – és ebben az értelemben nem teljesen homogén a térbeli habitusuk¹⁰ –, idegenkedéssel beszélnek a városi terekről és a városi lakhatás sajátosságairól, mivel a gyermekkori szocializációjukból fakadó térbeli habitusuk alapján a vidéki terekben érzik valóban otthonosan magukat. A következő interjúrészletekből az is látszik, hogy a társadalmi elvárások (mobilitás imperatívusza) és a térbeli habitus által meghatározott preferenciák között egyfajta feszültség is keletkezik.

„Jó itt lenni, nem arról van szó, tehát így csendes, meg minden, nem erről van szó, csak ez tényleg a hátrány, hogy itt nem mész semmire, itt tönkremész. Tehát itt most mondjam azt, hogy nyomorogsz? Na. Főként, hogyha nincs autód. [...] Én már nem szeretek itt lenni. Nem jó. Jó, mondjuk, a városi élet sem vonz. Szeretek Pécsre menni, mert hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem, szeretek menni. De csak arra az időre, míg kikapcsolódom, így hosszú távon nem, nem bírnám. Azért így a falusi élet az nekem kell” (Szilvia, 47 éves).

10 A plurális habitus más összefüggésben megfogalmazott elméletéhez lásd Hadas 2022.

„*Én szívem szerint milyen környékre mennék? Most lehet, hogy kinevetsz. Egy ilyen kis tanyaszerűség, ahol nincsen úgy ember. Ott csend, nyugalom... Nincs, ami veszélyeztesse a lányokat, nincs, ami olyan, hogy... Tényleg! Kajakra! Tanyára! Tanyára mennék. Talán még egy-két kis házikó, meg ilyen, nem ilyen zsúfolt környezet. Nem szeretem a tömeget. [...]. Egy ilyen kis külön kis ház, állatokkal, tyúkok, minden. Én nagyon vágyok erre az életre és nem tudom, miért. Talán azért, mert az élet nem jó volt, nem jól bánt velem, talán ezért, nem tudom. Vagy csak meg vagyok bolondulva. Ki tudja. Nem tudom. De nagyon. A városi életet viszont egyáltalán nem. Az lenne a legeslegutolsó, ahova költöznék*” (Laura, 35 éves).

A következő interjúrészletben jól megfigyelhető a feszültség a között az életforma között, amit a megkérdezett elérni próbál, és a között, amire a habitusa hajlamosítja.

Alex: *Lehet, furcsán hangzik, de szeretek dolgozni. De ne ennyit kelljen dolgozzak, nem ilyen környezetben szeretnék dolgozni, meg nem szeretnék már faluban élni. Tehát városban szeretnék élni. Nem is városban, hanem tulajdonképpen egy nagyobb községben. Meg nem ilyen munka, ami csak kint van a mezőn. Tehát ezek már távol állnak tőlem egy kicsit.*

Kérdező: *Milyen környezetet szeretnél?*

Alex: *Gyárat, azt nem nagyon bírom, ugye a bezártság az egy kicsit rossz. Egy étterem, egy bármi ilyen kategóriájú munka (22 éves).*

Amikor Alex arról beszél, hogy milyen településen szeretne élni, a várost mondaná elsőként, majd javítja magát, hogy inkább egy nagyobb községben. Valószínűleg abban, hogy először a várost említi, szerepet játszanak a város-vidék közötti strukturális egyenlőtlenségek és a városi életet kíváncsúnak feltűnő, mediálisan terjesztett mobilitási imperatívusz is (Farrugia 2016). Azonban abban, hogy Alex rögtön javítja magát, tetten érhető a térbeli habitusának hatása, amely a városi terekkel szembeni idegenkedésre hajlamosítja. Ugyanez az ellentmondás jelenik meg, amikor tiltakozik a mezei munka ellen, ami a rurális életformával azonosított, alacsony presztízsű tevékenység, de arra a kérdésre, hogy milyen környezetet preferálna, az első reakciója, hogy nem bírja a bezártságot, és emiatt nem vállalna gyári munkát, ami viszonylag könnyen elérhető munkalehetőség a hasonlóan alacsony iskolai végzettségű munkavállalók számára. Több próbálkozása volt különböző külföldi és pécsi munkahelyeken, de sehol nem tudott hosszabb távon megmaradni. Mobilitási aspirációi tehát mindeddig nem voltak sikeresek. Az interjú idején ismét Háromszegen élt, de arról is beszél, hogy szeretne ismét kimenni külföldre. A válaszaiból lehet érezni, hogy a szülőfalujában sem érzi igazán jól magát, de másutt sem találja a helyét. Története jól ábrázolja azt a helyzetet, amikor a (térbeli) habitus nem illeszkedik a változó társadalmi feltételekhez (mobilitási kényszer, mező-

gazdaság szerepének csökkenése), és ez az össze nem illés jelentős frusztrációt, az oda nem tartozás (*misplacement*) érzését eredményezi (Bourdieu 2018: 112).

Háromszegen több olyan fiatal férfi él, akik Alexhez hasonlóan sikertelen költözési kísérleteket tudnak maguk mögött, mivel sem városban, sem külföldön nem tudtak hosszú távon megkapaszkodni. Ebben a társadalmi tőke (kapcsolatok), a kulturális tőke (nyelvtudás, szakma stb.) hiányán kívül szerepet játszik az is, hogy családjuk nem tudja őket anyagilag támogatni (alacsony szintű gazdasági tőke), ezért a legminimálisabb kezdőtőke nélkül indulnak útnak. Emellett érvényesül a habitusuk hatása a fentiekben leírt módon, és így lényegében önmagukat is kizárják bizonyos városi lehetőségekből. A kockázatvállaló stratégiájuk a tőkékkel való ellátottság alacsony szintje, habitusuk *modus operandija*, valamint a kedvezőtlen külső körülmények mind ez idáig kudarcot eredményeztek számukra. Előfordul, hogy külföldön becsapják őket, és rosszabb anyagi helyzetben jönnek vissza, mint ahogy kimentek, vagy Pécsen nem tudják fizetni a drága albérletet, és ezért kénytelenek hazaköltözni. E helyzeteket anyagi tartalékok (és a kezelésükhöz esetlegesen még szükséges kulturális kompetenciák, például jogi ismeretek) híján nem tudják átvészelni. Emellett térbeli habitusukból adódóan nehezen találják meg a helyüket az olyan munkahelyeken, ahol zárt térben, szigorúan meghatározott munkarendben, nagyon kötött munkafeladatokat kell végezni. Ugyanígy a térbeli habitusuk és a belőle fakadó gyakorlatok miatt gyakran a városi lakóközösségekbe sem tudnak beilleszkedni. Ahogyan az egyik interjúalany fogalmazott: azért kellett Háromszegre visszaköltöznie, mert Pécsen a társasházban „a lakók nem bírták az iramot”. Ezek a fiatalok sokszor nagyon nehezen élik meg azt, hogy képtelenek megfelelni az őket mobilitásra ösztönző társadalmi elvárásoknak, és nem tudnak önálló egzisztenciát kialakítani másutt. Valóban csapdában érzik magukat és lakóhelyükön elsősorban a korlátokat látják.

„Huszonnégy éve abban a szobában vagyok. Ugye megint abban a szobában vagyok. Már elég. Meg itt vagyok 24, hát csak lehet egy... Ez is amúgy... Mostanában ezer is van ez a sok ivászat. Mer Pécsre elmentem, az nem jött össze, és ott már volt nekem egy saját dolgom, meg... Csak elbaszódott az egész. És akkor megint visszajönni anyuékhöz. Megin nullán. Támogatnak mindenben anyuék, tudod, nem az. Csak már nem akarok anyuékra támaszkodni. Nem kell” (Balázs, 24 éves).

Ezzel szemben a fiatalabb interjúalanyok között olyan is van, aki egyértelműen kijelenti, hogy nem szeretne elmenni a faluból, mivel itt érzi magát otthonosan. Az ő esetében kevésbé ellentmondásos módon érvényesül a kényszerből preferencia elve. Az alábbi interjúrészletből kiderül, hogy a válaszadó érzékeli, hogy környezete (vagy akár a tágabb társadalmi környezet) szerint a mobilitás lenne az észszerű döntés, de ezzel határozottan szembehelyezkedik és expliciten kifejezi, hogy azért ragaszkodik a lakóhelyéhez, mert itt nőtt fel és itt érzi magát otthonosan.

„Hát mondom, én nem tudom, de úgy jól beleolvadtam én ebbe a faluba. Amikor nőttem följebb, nőttem, nőttem, mondják, hogy milyen. Na, mondom, én nem tudom. Szerintem jó falu ez. De most is akármerre megyek, elmondják mindennek, mert lepukkant falu, meg el van dugva ez a falu. [...] Mindegy, én mondtam azoknak is, akikkel beszélgettem, én nem tudom, hogy mondom, kinek mi a véleménye, nekem jó ez a falu így, ahogy van. Nem kell ide változás. Minek? Jó ez így nekem. Nekem jó ez a falu. Sokan kérdezik, miért nem költözünk. Hát mert nekem jó ez a falu. Szeretek itt lakni. Lényegében itt nőttem én föl. Én innen nem akarok már elmenni” (Attila, 31 éves).

Attila úgy fogalmaz, hogy „beleolvadt” a faluba. Ez a kifejezés érzékletesen írja le azt a folyamatot, ahogyan a szocializáció során a lakóhely tereit belakva, annak minden ismert vonása bensővé válik. Megnyilatkozása arról tanúskodik, hogy tisztában van azzal, hogy szülőfaluja stigmatizált tér (Wacquant 2007), de a stigmát elhárítja, mégpedig nem objektíve, hanem szubjektív percepciója alapján. Ő nem objektív mércék szerint ítéli meg, hogy „jó” vagy „rossz” a falu, mert számára úgy magától értetődő minden lakóhelye világában, ahogy van. A „jó”, a „rossz”, a „lepukkant”, az „elzárt” nem releváns minőség a faluhoz való viszonya tekintetében, mert azt alapvetően az otthonosság szempontja határozza meg.

Az ismerős közeghez való ragaszkodás szempontja több esetben is megfogalmazódik azoknak az interjúalanyoknak az érvelésében is, akiknek megfordult a fejében, hogy elköltözzenek a faluból, vagy kifejezetten szeretnének elköltözni. Ők azt az esetet példázzák, amikor a mobilitási aspiráció felmerült, de végül a helyhez kötő diszpozíciók kerekedtek felül.

„Meg így most már azért is tettem le valamilyen szinten arról, hogy máshova költözés, mert most így, ahogy mondtam is, hogy most így, hogy van jogosítvány, autó, így azt mondom, hogy így azért el lehet már túrni ezt az életet, ami itt van. Meg azért valamilyen szinten benne van az emberben az is ugye, hogy na, mégiscsak azért születésem óta itt vagyok, azért valami mégiscsak azért ugye itt tart. Aztán így voltam vele, hogy jól van, van kocs, jogs, akkor azt mondom, hogy így el lehet viselni” (Roland, 28 éves).

„Én szerintem az [jó ebben a faluban], hogy pici, és mindenki ismer mindenkit. Nincs az, hogy most mit tudom én...hogy benne vagyok egy városban... Biztos jobb városban, persze, hogy jobb, de akkor úgy megyek az utcán, hogy senkit nem ismerek szinte. Itt meg lépten-nyomon megállunk és beszélgetünk. Vagy éppen hú, most kell tojás, akkor tudom, hova menjek. Vagy kell zöldség, akkor tudom, hova menjek. Kihez. Kitől mit tudok kérni. Akkor úgy mondom. Tehát úgy jó, ebből a részből” (Tímea, 38 éves).

Jelen fejezetben szemügyre vettük a tőkék megszerzésének és megtartásának lehetőségeire ható sajátos objektív körülményeket. A társadalmi és fizikai térbeli kényszerek belsővé tételéből, valamint az egyéb külső (például mediális) hatások által létrejövő térbeli habitus hozza vagy nem hozza létre a mobilitási aspirációkat, és az (im)mobilitási döntéseket. A megkérdezettek saját perspektívájából érzékelt gyakorlati előnyök mellett a térbeli habitus hatása is érvényesül a lakóhely-preferenciákban. Az elemzések rávilágítottak arra, hogy a lakóhelyi immobilitás okai rendkívül komplexek, és számos tényező játszik abban szerepet, hogy miért marad valaki egy hátrányos helyzetű településen még akkor is, ha a külső tekintet számára a mobilitás lenne az észszerű döntés.

Térhasználat, közlekedés, mindennapi rutinmozgások

A lakóhelyi (im)mobilitás tendenciáinak bemutatása után a mindennapokra jellemző térbeli és (im)mobilitási gyakorlatok elemzésére térünk ki, különös tekintettel a falun belüli térhasználat jellegzetességeire, valamint a közlekedés és a mindennapi rutinmozgások jellemző mintázataira.

A megkérdezettek térbeli akciórádusza rendkívül szűk, mind a falun belüli, mind pedig a településhatárokon átívelő mozgások tekintetében. A településen belüli térhasználatra hatással van a közösségi kapcsolatok minősége. A faluban vannak olyan kisebb közösségek, amelyeknek tagjai összejárnak, de általánosabban inkább a bizalmatlanság és a bezárkózás jellemző. Többen említik, hogy azért nem találkoznak szívesen másokkal a faluból, mert az emberek szerintük irigyek és pletykások. Például ha valakinek sikerül szert tennie valamilyen, a helyi mércével mérve luxuscikknek számító tárgyra (például autó), akkor annak rögtön híre megy, és megkérdőjelezzik, hogy az illetőnek honnan volt erre pénze. Többen panaszkodnak arra is, hogy meglopják egymást a lakosok. A „faluban járkálás” kifejezést az interjúalanyok több esetben a koldulással vagy a cigarettacsikkek gyűjtögetésével azonosítják, vagyis kifejezetten negatív jelentéseket társítanak hozzá. A legtöbben tehát nem szívesen járnak a faluban az utcán, nem nagyon engednek be másokat az otthonukba és nem járnak át másokhoz sem. Ezek olyan jellegzetes térbeli diszpozíciók, amelyeket a rendszerváltást követően átalakuló társadalmi környezet, a jóléti állam leépítése, a megélhetés bizonytalanságának fokozódása és a romló életfeltételek termelnek ki ezekben a vidéki terekben. Abból, ahogyan a rendszerváltás előtti időkről mesélnek, lehet következtetni arra, hogy a (térbeli) habitusok hogyan formálódnak át a megváltozott társadalmi világ feltételeinek megfelelően. Amikor még szinte mindenki a szomszédos térszében dolgozott és a háztáji gazdálkodás keretében otthon is jószágokat nevelt, az állattartási feladatok szükségessé tették a kölcsönös segítségnyújtást, ami közösséggé kovácsolta a falu lakosait. Abban az időben gyakran keresték fel egymást, és még léteztek olyan közösségi terek, ahol szívesen töltötték a szabadidejüket egymás társaságában. Akkoriban a térsz mindenki számára stabil

egzisztenciát biztosított, és a második gazdaság működése többek számára lehetőséget nyújtott a gyarapodásra is. A visszaemlékezések szerint kevésbé volt jellemző az irigység, a bizalmatlanság, és nagyvonalúbbak voltak egymással a falu lakói.

A társadalmi tér változásainak megfelelően a település fizikai tere is átalakult. Az utcákat járva nem sok olyan helyet látunk, ami arra bátorítja az embert, hogy elidőzzön, megpihenjen, vagy másokkal elbeszélgessen.

„Valójában úgy vagyok vele, hogy eljárók, dolgozok, hazajövök, pont. Abban az időben azért ezelőtt 20-30 éve azért az úgy működött, hogy az ember este kiült a padra, összejöttünk, beszélgettünk, nem pletykáltunk. [...] Tehát más volt. Én kiültem az utcára, pucoltuk a cukorborsómat, a babomat, a halamat pucolták, mert én imádom horgászni, de halat pucolni nem szeretek. Ez az igazság. És jöttek a szomszédasszonyaim. Ez most itt nincs. Ha végignéznél, nincsenek padok az utcán” (Éva, 54 éves).

A falun belüli térhasználatot a lakosok közötti kölcsönös bizalmatlanság és a gyanakvás mellett a polgármester térszabályozó tevékenysége is beszűkíti. A fegyelmező terek kialakítását szolgálják a falu számos pontján felszerelt kamerák, az egykori közösségi terek (kocsma, játszótér) végleges felszámolása.

Az egyetlen hely a falun belül, amelyet rendszeresen felkeresnek a lakosok, a kisbolt, amelynek környéke esténként a legforgalmasabb. Megfigyelhető, hogy a vásárlók nem egy tételben veszik meg, amire szükségük van, hanem a szükségesnél lényegesen több alkalommal visszatérnek a boltba. Bent az üzletben, az előtte lévő lépcsőn és buszmegállóban ilyenkor kisebb csoportokban beszélgető embereket látni. Mindez azt jelzi, hogy a bizalmatlanság és a gyanakvás ellenére a helyiek mégis valamilyen formában keresik egymás társaságát, és továbbra is szükségesnek érzik a lokális közösség fenntartását.

A fegyelmezői logikájú térstrukturálások miatt a falu utcáin, a lakott területeken kevés a mozgás, ami éles ellentétben áll az interjúalanyainknak az előző fejezetben tárgyalt, a szabad, tágas vidéki tereket és az azokhoz kapcsolódó tevékenységeket nagyra értékelő térbeli habitusával. Ugyanakkor többen említették, hogy szeretnek a falu határában található kanálisra menni horgászni, a fiatalabb férfiak pedig jövedelemkiegészítésként szívesen járják a környékbeli erdőket értékesítésre szánt agancsot gyűjteni. Ezek a gyakorlatok arról tanúskodnak, hogy ha a falun belül a szabadságot preferáló térbeli diszpozíciók jelentős mértékben korlátozva vannak is, e korlátozásokat a falu határán túl több esetben képesek az alanyaink kompenzálni.

A közlekedési infrastruktúra hiányosságai, a település elzártsága és szűkös anyagi lehetőségeik az életük szinte minden területén hátrányosan érintik a Háromszegen élőket. Akadályokba ütköznek a munkaerőpiacon való elhelyezkedés, az oktatási intézményekhez és más szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében is. Amint Bourdieu írja, a különböző típusú tőkékkel való megfelelő ellátottság teszi lehetővé a tér feletti uralmat és a térben szétszórt, szűkös és értékes javak elsa-
jáj-

títását, ezért azok, akik szükében vannak a tőkének, kevésbé képesek a fizikai és szimbolikus távolságok az áthidalására, amelyek e javaktól elválasztják őket, vagyis a tér foglyaivá válnak (Bourdieu 1999: 127).

Helyben a közfoglalkoztatás az egyetlen állandó munkalehetőség, más településekre pedig nehéz eljutni autó nélkül, ezért sok férfi dolgozik az építőiparban, mivel meg tudják szervezni, hogy barátok, rokonok csoportosan jussanak el a munkavégzés helyszíneire, ha egyikük rendelkezik autóval. Az is előfordul, hogy a munkáltató valakinek rendelkezésére bocsát egy gépjárművet, és a többieket ő gyűjti össze munkába menet. Ez a gyakorlat is az előző fejezetben tárgyalt lakóhelyi immobilitást fokozza, mivel a lokális kapcsolatok, ismeretségek erőforrására épít. Ugyanakkor egyfajta csapdahelyzet, mert a környékbeli aprófalvakban munkaerőt toborzó építési vállalkozók sokszor visszaélnak azzal, hogy a helybéliel nagyon rá vannak szorulva ezekre a munkalehetőségekre, és gyakran (részben vagy teljesen) illegálisan dolgoztatják őket, a szokásosnál alacsonyabb bért fizetnek, és megesik, hogy késve vagy egyáltalán nem fizetik ki az elvégzett munkát.

A nők jellemzően a gyermekeikkel vannak otthon vagy közmunkát és/vagy alkalmi munkákat vállalnak, mivel ezek a keresőtevékenységek jobban összeegyeztethetők a gyermekek gondozásával és a háztartási feladataikkal. Ők tehát munkavégzés céljából ritkán hagyják el a falut.

Busszal kevesen járnak dolgozni, mert a nagyobb települések, ahol több munkalehetőség kínálkozik, átszállással és nagy időráfordítással közelíthetők meg, a hazajutás viszont teljes munkaidő után megoldhatatlan. Volt, aki azért vesztette el az állását, mert a régivel ellentétben az új főnöke nem nézte el, hogy a munkaidő lejártá előtt fél órával elindul az egyetlen buszhoz, amellyel haza tud jutni Háromszegre. Az egyik interjúalany a legközelebbi nagyközségben vállalt munkát, de hiába szeretne hat órában dolgozni, csak négyórás műszakot tud, mert csak így van buszjárat hazafele, amin azonban másfél órán keresztül kell utaznia, mert a busz nagy kerülővel szállítja haza. Volt, aki arról mesélt, hogy kilométereket gyalogolt az út szélén egy állásinterjúra, mert a Háromszegről induló busz késett, és emiatt nem érte el a csatlakozását. Az interjút lekeste, nem is fogadták.

A vásárlás és ügyintézés más településeken rendkívül sok időt emészt fel és körülményes a busszal közlekedők számára. Gyakran egy teljes napjuk rámege ezekre utazással és a várakozással együtt. Aki teheti, havonta megkéri valamelyik családtagját vagy ismerősét, hogy vigye el autóval egy nagyobb bevásárlásra. Ahol a szűkebb ismeretségi körön belül senkinek nincs autója, fuvarost fogadnak erre az alkalomra, vagyis valamelyik autóval rendelkező helybelinek fizetnek azért, hogy elvigye őket vásárolni.

A jogosítvány és az autó több szempontból is rendkívül értékes javaknak számítanak Háromszegen. Aki szert tesz ezekre, annak teljesen megváltozik az élete a faluban: sokkal egyszerűbbé és könnyebben megszervezhetőbbé válik, kevésbé érzik magát kiszolgáltatva. Emellett nő a presztízse, és további szimbolikus és gazdasági

tőkére tehet szert azáltal, hogy másokat fuvaroz. Az alábbi idézet remekül érzékelteti, hogy mit jelent az autó birtoklása a helybeliek számára.

„Itt falun belül se sétálunk. Még az anyjához is kocsival megy [a párja]. Nagyon ritka, hogyha elmegyünk így gyalog. Talán egy hónapban egyszer van olyan, hogy elsétálunk gyalog. [...] Beülünk, azt elmegyünk odáig [az utca végét mutatja]. Tényleg. Én már sokszor szoltam neki, mondtam, most megint kocsival megyünk? Igen, mert az ember... Mer mi sokat kínálótunk... Tehát nekünk nyáron is az volt a kapcsolódás, hogy elmentünk a kanálisra sétálni. Nem bírtunk menni sehova, mert buszhoz voltunk kötve, busz meg nincs ugye. Át kellett volna gyalogolnunk. Tehát azért nekünk szar volt. Meg sokat kínálótunk azért, hogy meglegyen az a jogsi. És megfogadtuk, hogy többet nem gyalogolunk sehova” (Tímea, 38 éves).

A különböző mobilitási formákkal, közlekedési módokkal kapcsolatos diszpozíciók is megjelenítik a társadalmi tér egyenlőtlen viszonyait. Míg a középosztály bizonyos szegmensei a motorizált közlekedés mellőzésével és az általuk vallott értékrenddel jobban összeegyeztethető közlekedési gyakorlatokkal (gyaloglás, biciklizés) igyekeznek elkülönöződni az alsóbb osztályoktól és a középosztály más frakcióitól (Danyluk–Ley 2007, Hjorthol–Bjørnskau 2005), az alsó osztálybeliek számára az autó a nehezen megszerzett autonómia, a szabadság és a jólét szimbóluma lehet, ezért ha egyszer szert tettek rá, akkor boldogan lemondanak a gyaloglásról, amit soha sem szabad akaratukból választottak (vö. Sheller 2015). Mindebből az is következik, hogy az autós közlekedést kárhóztató és a környezettudatosnak tekintett mobilitási formákat ünneplő diskurzus egyfajta látens osztálydiszkriminációként működik, mivel negatívan különbözteti meg azokat, akik a pozíciójuk által kondicionált habitusuk révén az autózást részesítik előnyben, ha tehetik (Green–Steinbach–Datta 2012). A gyaloglás csak azon társadalmi csoportok tagjai számára örömförás, amelyek szabadon választják, és lakóhelyük előnyös pozíciójának köszönhetően könnyen elérik a mindennapi életvitelükhöz szükséges szolgáltatásokat. Mint minden gyakorlat, a(z) (im)mobilitási gyakorlatok egyrészt megkülönböztettek, mivel egymástól elkülönülő pozíciók és az ezeknek megfelelő habitusok termékeként alakulnak ki, ugyanakkor megkülönböztető jelekként is működnek, amelyek a társadalmi csoporthoz való tartozást szimbolizálják. A falu lakóinak időigényes és fáradságos mindennapi mobilitása és ritka autóhasználat a társadalmi térben betöltött alsó pozíciójukra utal.

A mindennapi mobilitás kapcsán kirajzolódó kép megerősítette azt a korábban már megfogalmazott értelmezésünket, hogy a mobilitási tőke nem graduális. Világosan látszik: a falulakók körében bizonyos típusú mobilitás (például a bejárás az iskolába, munkahelyre, vagy a távoli városba utazás szolgáltatások miatt) kényszer, míg mások – különösképpen az autós közlekedés – növelhetik a cselekvő lehetőségét, valamint szimbolikus és gazdasági tőkét.

Konklúziók

Tanulmányunkban a bourdieu-i elmélet és az új mobilitási paradigma szemléletének ötvözésével egy hátrányos helyzetű, rossz közlekedési adottságú aprófalú lakosságnak példáján elemeztük a lakóhelyi és a mindennapi (im)mobilitás jellemző mintázatait. A lakóhelyi (im)mobilitás vizsgálata során arra fókuszáltunk, hogy milyen vonzó és taszító tényezők játszanak abban szerepet, hogy valaki a településre beköltözik, vagy hosszabb távon ottmarad. Számba vettük azokat az objektív kényszereket, amelyek az immobilitás irányába hatnak, és nemcsak közvetlenül, de a (térbeli) habitus működésén keresztül is kifejtik hatásukat. Azt találtuk, hogy a közösségi kötelékek, a kölcsönös segítségnyújtás hálózatai, a lokális erőforrásokon alapuló megélhetési stratégiák mind olyan tényezők, amelyek gátolják a vizsgált csoport társadalmi-térbeli mobilitását, hiszen e tőkék megszerzése és megtartása szempontjából (a kockázatkerülés értelmében vett) racionális stratégia a helyben maradás. A különböző tőkékkel való ellátottság alacsony szintje, valamint a lakóhely rurális és periferikus jellege inkorporálódott kényszerként sajátos térbeli diszpozíciókat termel ki. Ez megmutatkozik abban, hogy a megkérdezettek a térbeli diszpozícióik alapján – bár genderalapon némileg eltérő hangsúllyal – a rurális tereket otthonosként, a csend, a nyugalom és a szabadság tereként képzelték el. Azok számára, akik életútjuk során sokszor kényszerültek mobilitásra bizonytalan életkörülményeik miatt, és a korábbiakban traumatikus események elszenvedői voltak, az elzárt vidéki kistelepülés nemcsak korlát, de menedék is. A(z) (im)mobilitás mindennapi gyakorlatai, a közlekedés és a falun belüli térhasználat kapcsán megállapítottuk, a vizsgált személyekre egyrészt rendkívül szűk térbeli akciórádiusz, másrészt időigényes és fáradságos mobilitási gyakorlatok jellemzőek. A megélhetés egyre romló feltételei a faluban a bizalmatlanság légkörét teremtik meg, ami az egyre inkább beszűkülő térhasználatban is megjelenik és a fizikai tér struktúráiba is beleíródik (padok, közösségi terek eltűnése). Háromszeg esetében ezeket a tendenciákat erősíti a polgármester szigorú – a szabadság térbeli diszpozíciójának egyértelműen ellentmondó – térszabályozó tevékenysége is.

A bourdieu-i elméleti keret alkalmazása a térbeli-mobilitási mintázatok elemzésére több szempontból is termékenynek bizonyult. Egyrészt az elemzés rávilágított a térbeli habitus és diszpozíciók szerepére a térbeli és mobilitási gyakorlatok megszervezésében. Másrészt a térbeli habitus kapcsán a kényszerből preferencia elvének (Bourdieu 1984) komplex működése is láthatóvá vált. Mivel interjúalanyaink különböző szocializációs közegekkel találkoznak, és más impulzusok is érik őket, a kényszerek preferenciákká alakulása nem minden esetben tökéletes. Különösen a fiatalok aspirációira hat a mediálisan terjesztett mobilitási imperatívusz (Farrugia 2016). Náluk tehát a habitusban rögzült diszpozíciók és a társadalmi elvárások ütközhetnek, ami feszültséget és az oda nem tartozás érzését (*misplacement*) (Bourdieu 2018: 112) eredményezi. Harmadrészt tanulmányunk hozzájárulás a kényszer és az ágencia szerepét a lakóhelyi immobilitásban vizsgáló kutatásokhoz (Debray–

Ruyssen–Schewel 2022, Mata-Codesal 2015, 2018, Østergaard et al. 2024, Robins 2022, Schewel–Fransen 2022, Silva 2024). Erre a kérdésre új fényt vet az, hogy ha az elemzés során figyelembe vesszük a (térbeli) habitus hatását, mivel a bourdieui perspektíva rávilágít, hogy az (im)mobilitási gyakorlatok és preferenciák esetében is a habitus közvetítésével, áttételesen és az egyéni variációknak teret engedve érvényesülnek a társadalmi pozícióval járó strukturális kényszerek. Negyedrészt az elemzés azt is demonstrálta, hogy a falulakók (im)mobilitási gyakorlatai megkülönböztetettek, hiszen eltérő habitusok által generáltak, ugyanakkor szimbolikus távolságot is kifejeznek más társadalmi csoportoktól.

Eredményeink alapján látható, hogy a mobilitási tőke graduális értelmezése problémás, mert még a nagyon hasonló osztálypozícióban lévők esetében is más helyi értéke lehet a mobilitásnak, így önmagában a mobilitás mértéke nem informatív. Ehelyett a mobilitás adott élethelyzetben, kontextusban betöltött szerepét, valamint az interjúalanyok térbeli habitusának sajátos összefüggéseit kell feltárni. Tehát, ha a(z) (im)mobilitás és a társadalmi egyenlőtlenségek összefüggéseit vizsgáljuk, akkor olyan egyenlőtlenségi-mobilitási kontextusokról kell beszélni, amelyeket a mobilitás mértéke mellett a mobilitás milyensége, minősége, a szabad döntések és kényszerítő körülmények szerepe egyaránt meghatároz.

Tanulmányunkban a mai magyar társadalom peremén lévők térbeli-mobilitási gyakorlatait és térbeli habitusait elemeztük. E térbeli-mobilitási kontextus sajátosságai még élesebben szembetűnnek a társadalmi hierarchia másik végpontjával összehasonlítva. A társadalmi elitek uralják a tereket, tagjaik számára a térbeli távolságok könnyen áthidalhatók, a mobilitás vagy immobilitás számukra szabad elhatározás kérdése. Bizonyos mértékig mások mobilitása felett is rendelkeznek, egyrészt közvetlenül, mivel például a kinetikus underclass¹¹ (Cresswell 2006) mozgásai tőlük függenek, másrészt pedig közvetetten azáltal, hogy a tereket gyakran az ő érdekeik szerint strukturálják. Az alulprivilegizált csoportok ezzel szemben mások térstrukturáló tevékenységének vannak kitéve, ami például felügyelet, kirekesztés, slumosodás, térbeli korlátozások formájában valósul meg. Az alacsony társadalmi státuszúak mobilitása gyakran kényszerű és kockázatos. Térbeli és mobilitási gyakorlataikkal ők csak a tér kis részét tudják belakni, amelyhez így jobban kötődnek, de a tér e szeglete magába is zárja őket.

Irodalom

Adey, P. (2017): *Mobility*. London–New York: Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9780203875483>

Berger, V. (2018): *Térre Szótt Társadalmiság*. Budapest: L'Harmattan.

11 Kinetikus underclass alatt Cresswell (2006) a kinetikus elitet kiszolgáló munkaerőt érti, akiket szintén nagyfokú mobilitás jellemez, de az ő mobilitásuk kényszerűségből fakad.

- Blondin, S. (2020): Understanding involuntary immobility in the Bartang Valley of Tajikistan through the prism of motility. *Mobilities*, 15(4): 543–558. <https://doi.org/10.1080/17450101.2020.1746146>
- Boltanski, L. – Chiapello, E. (2007): *The New Spirit of Capitalism*. New York–London: Verso. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10767-006-9006-9>
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London–New York: Routledge.
- Bourdieu, P. (1985): The social space and the genesis of groups. *Social Science Information*, 24(2): 195–220.
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J.G. (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Bourdieu, P. (1999): Site Effects. In *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Cambridge: Polity Press, 123–129.
- Bourdieu, P. (2000): *Pascalian Meditations*. California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2002): Társadalmi tér és szimbolikus tér. In Bourdieu, P.: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág, 11–29.
- Bourdieu, P. (2009a): A ház, avagy a megfordított világ. In Bourdieu, P.: *A gyakorlat elméletének vázlatja & három kabil etnológiai tanulmány*. Budapest: Napvilág, 57–78.
- Bourdieu, P. (2009b): A gyakorlat elméletének vázlatja. In Bourdieu, P.: *A gyakorlat elméletének vázlatja & három kabil etnológiai tanulmány*. Budapest: Napvilág, 57–78.
- Bourdieu, P. (2010): A habitus és az életstílusok tere. *Replika*, (72): 175–323.
- Bourdieu, P. (2018): Social Space and the Genesis of Appropriated Physical Space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(1): 106–114.
- Bourdieu, P. – Wacquant, L. (2023): *Meghívás reflexív szociológiára*. Budapest: L'Harmattan–Könyvpont.
- Carling, J. (2002): Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 28(1): 5–42. <https://doi.org/10.1080/13691830120103912>
- Cohen, S. A. – Gössling, S. (2015): A darker side of hypermobility. *Environment and Planning A*, 47(8): 1661–1679. <https://doi.org/10.1177/0308518X15597124>
- Coulter, R. – Ham, M. van – Findlay, A. M. (2016): Re-thinking residential mobility: Linking lives through time and space. *Progress in Human Geography*, 40(3): 352–374. <https://doi.org/10.1177/0309132515575417>
- Cresswell, T. (2006): *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203446713>
- Czibere, I. – Loncsák, N. (2025): Why Don't They Leave? Reasons for the Immobility of Young Adults Remaining in Villages in Deprived Areas. *European Countryside*, 17(1): 27–46. <https://doi.org/10.2478/euco-2025-0002>
- Danyluk, M. – Ley, D. (2007): Modalities of the new middle class: Ideology and behaviour in the journey to work from gentrified neighbourhoods in Canada. *Urban Studies*, 44(11): 2195–2210. <https://doi.org/10.1080/00420980701520277>

- Debray, A. – Ruysen, I. – Schewel, K. (2022): *Voluntary immobility: A global analysis of staying preferences*. The IMI Working Paper Series no. 176. Oxford: International Migration Institute.
- Durst, J. – Nyíró, Z. – Bereményi, Á. (szerk.) (2022): *A társadalmi mobilitás ára. Első generációs diplomások és az osztályváltás következményei*. Budapest: Gondolat – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Elliott, A. – Urry, J. (2010): *Mobile Lives*. London–New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203887042>
- Farrugia, D. (2016): The mobility imperative for rural youth: the structural, symbolic and non-representational dimensions rural youth mobilities. *Journal of Youth Studies*, 19(6): 836–851. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1112886>
- Flamm, M. – Kaufmann, V. (2006): Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study. *Mobilities*, 1(2): 167–189.
<https://doi.org/10.1080/17450100600726563>
- Green, J. – Steinbach, R. – Datta, J. (2012): The travelling citizen: Emergent discourses of moral mobility in a study of cycling in London. *Sociology*, 46(2): 272–289. <https://doi.org/10.1177/0038038511419193>
- Hadas, M. (2022): *Outlines of a Theory of Plural Habitus: Bourdieu Revisited*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003179702>
- Hannam, K. – Sheller, M. – Urry, J. (2006): Editorial: Mobilities, immobilities and moorings. *Mobilities*, 1(1): 1–22. <https://doi.org/10.1080/17450100500489189>
- Harvey, D. (1989): *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Social Change*. Oxford: Blackwell.
- Henriksson, M. – Berg, J. – Lindkvist, C. – Lucas, K. (2021): Questioning mobility ideals–the value of proximity for residents in socially deprived urban areas in Sweden. *Mobilities*, 16(5): 792–808. <https://doi.org/10.1080/17450101.2021.1947134>
- Hillier, J. – Rooksby, E. (szerk.) (2005) *Habitus: A Sense of Place*. London–New York: Routledge.
- Hjorthol, R. J. – Bjørnskau, T. (2005): Gentrification in Norway: Capital, culture or convenience? *European Urban and Regional Studies*, 12(4): 353–371.
<https://doi.org/10.1177/0969776405058953>
- Hoang, L. A. (2023): Migrant immobilities in the periphery. Insights from the Vietnam–Russia corridor. *Mobilities*, 18(6): 985–999. <https://doi.org/10.1080/17450101.2023.2177183>
- Hofstede, H. – Salemin, K. – Haartsen, T. (2023): The journey of staying. A transitional and mobility perspective on the staying rural preferences of rural young adults. *Sociologia Ruralis*, 63(4): 947–968. <https://doi.org/10.1111/soru.12434>
- Jónsson, G. (2011): *Non-migrant, sedentary, immobile, or 'left behind'? Reflections on the absence of migration*. The IMI Working Papers Series. no. 39. Oxford: International Migration Institute.

- Kaufmann, V. (2016): *Re-Thinking Mobility: Contemporary Sociology*. London–New York: Routledge.
- Kaufmann, V. – Audikana, A. (2020): Mobility capital and motility. In Jensen, O. B. – Lassen, C. – Kaufmann, V. – Freudendal-Petersen, M. – Gøtzsche Lange, I. S. (szerk.): *Handbook of Urban Mobilities*. London: Routledge, 41–47. <https://doi.org/10.4324/9781351058759-4>
- Kaufmann, V. – Bergman, M. M. – Joye, D. (2004) Motility: Mobility as capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4): 745–756. <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2004.00549.x>
- Kaufmann, V. – Viry, G. (2015): High Mobility as Social Phenomenon. In Viry, G. – Kaufmann, V. (szerk.): *High Mobility in Europe: Work and Personal Life*. London: Palgrave Macmillan, 1–15. https://doi.org/10.1057/9781137447388_1
- Kovai, C. – Vigvári, A. (2020): Befejezetlen proletarizáció? A vidéki munkaerő-tartaléksereg Magyarországon a 2008-as válságot követően. *Tér és Társadalom*, 34(3): 68–89. <https://doi.org/10.17649/tet.34.3.3284>
- Löw, M. (2016): *The Sociology of Space Materiality, Social Structures, and Action*. New York: Palgrave Macmillan.
- Marston, G. – Zhang, J. – Peterie, M. – Ramia, G. – Patulny, R. – Cooke, E. (2019): To move or not to move: mobility decision-making in the context of welfare conditionality and paid employment. *Mobilities*, 14(5): 596–611. <https://doi.org/10.1080/17450101.2019.1611016>
- Mata-Codeal, D. (2015): Ways of Staying Put in Ecuador. Social and Embodied Experiences of Mobility-Immobility Interactions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(14): 2274–2290. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1053850>
- Mata-Codeal, D. (2018): Is it simpler to leave or to stay put? Desired immobility in a Mexican village. *Population, Space and Place*, 24(4): e2127. <https://doi.org/10.1002/psp.2127>
- Németh, K. (2023): Társadalmi tér, fizikai tér és habitus. Elméleti csomópontok és kutatási irányok. *Szociológiai Szemle*, 33(2): 56–80. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.2.3>
- Németh, K. (2024): Habitus és identitás: Az egyénre irányuló empirikus vizsgálatok néhány elméleti és módszertani kérdése. *Socio. hu. Társadalomtudományi Szemle*, 14(2): 84–106. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.2.84>
- Østergaard, J. – Pless, M. – Blackman, S. – MacDonald, R. (2024): ‘Nothing happens here, but that’s ok’. Reflexivity, immobility and staying among young people in marginalised rural locations. *Journal of Youth Studies*, 27(9): 1256–1273. <https://doi.org/10.1080/13676261.2024.2352716>
- Preece, J. (2018): Immobility and insecure labour markets: An active response to precarious employment. *Urban Studies*, 55(8): 1783–1799. <https://doi.org/10.1177/0042098017736258>

- Ravn, S. (2022): Reframing immobility: young women aspiring to 'good enough' local futures. *Journal of Youth Studies*, 25(9): 1236–1250.
<https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1948515>
- Reed-Danahay, D. (2020): *Bourdieu and Social Space. Mobilities, Trajectories, Emplacements*. New York–London: Berghahn.
- Robins, D. (2022): Immobility as loyalty: 'Voluntariness' and narratives of a duty to stay in the context of (non)migration decision making. *Geoforum*, 134: 22–29.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2022.05.017>
- Schewel, K. (2020): Understanding Immobility: Moving Beyond the Mobility Bias in Migration Studies. *International Migration Review*, 54(2): 328–355.
<https://doi.org/10.1177/0197918319831952>
- Schewel, K. – Fransen, S. (2022): Who prefers to stay? voluntary immobility among youth in Ethiopia, India, and Vietnam. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(19): 4457–4484. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2092085>
- Sheller, M. (2015): Racialized Mobility Transitions in Philadelphia. Connecting Urban Sustainability and Transport Justice. *City and Society*, 27(1): 70–91.
<https://doi.org/10.1111/ciso.12049>
- Sheller, M. – Urry, J. (2006): The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A*, 38(2): 207–226. <https://doi.org/10.1068/a37268>
- Silva, A. V. da (2024): Beyond the American dream: unveiling the complexity of young people's (im)mobility in Governador Valadares, Brazil. *Mobilities*, 20(1): 175–192. <https://doi.org/10.1080/17450101.2024.2393333>
- Stockdale, A. – Haartsen, T. (2018): Editorial introduction. Putting rural stayers in the spotlight. *Population, Space and Place*, 24 (4): e2124.
<https://doi.org/10.1002/psp.2124>
- Thurlow, C. – Jaworski, A. (2006): The alchemy of the upwardly mobile. Symbolic capital and the stylization of elites in frequent-flyer programmes. *Discourse and Society*, 17(1): 99–135. <https://doi.org/10.1177/0957926506058066>
- Tomay, K. – Berger, V. (2024): Inclusion or Exclusion? The Spatial Habitus of Rural Gentrifiers. *Social Inclusion*, 12: 1–17. <https://doi.org/10.17645/si.7787>
- Urry, J. (2000): *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-First Century*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203021613>
- Urry, J. (2007): *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Urry, J. (2016): Moving on the Mobility Turn. In Canzler, W. – Kaufmann, V. – Kesselring S. (szerk.): *Tracing Mobilities: Towards a Cosmopolitan Perspective*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 13–23. <https://doi.org/10.4324/9781315550459-3>
- Váradi, M. M. (2020): Az (im)mobilitás dinamikái vidéki terekben. Szakirodalmi kiértékelés empirikus kiegészítésekkel. *Tér és Társadalom*, 34(3): 114–141.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.3.3285>
- Wacquant, L. (2007): Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality. *Thesis Eleven*, 91(1): 66–77. <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>

Zhang, M. (2024): The hypermobile and the rest: capital conversion and inclusion/exclusion in an emerging student migration in China. *Mobilities*, 19(3): 463–485. <https://doi.org/10.1080/17450101.2023.2263177>

Zsinka, F. (2024): Mobil szociológia? Az új mobilitási paradigma programja a szociológia megújítására. *Szociológiai Szemle*, 34(1): 83–116. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.4>

Függelék

1. táblázat: Az interjúalanyok szociodemográfiai adatai

Interjúalany	nem	életkor	legmagasabb befejezett iskolai végzettség	születéskori lakóhely
Márton	férfi	22	érettségi	másik falu
Balázs	férfi	24	technikum	Háromszeg
Laura	nő	35	8 általános	másik falu
Evelin	nő	32	8 általános	másik falu
Krisztina	nő	54	8 általános	másik falu
Etelka	nő	78	8 általános	város
Pál	férfi	67	8 általános	Háromszeg
Natália	nő	29	0	város
Roland	férfi	28	8 általános	Háromszeg
Júlia	nő	76	0	másik falu
Tamás	férfi	77	0	másik falu
Éva	nő	54	8 általános	város
Katalin	nő	54	8 általános	külföld (Románia)
Klára	nő	62	8 általános	másik falu
Dávid	férfi	26	szakközépiskola	Háromszeg
Szilvia	nő	47	érettségi	Háromszeg
Brigitta	nő	22	szakközép	Háromszeg
Mihály	férfi	66	8 általános	másik falu
Zsolt	férfi	35	8 általános	Háromszeg
Ferenc	férfi	60	8 általános	város
Endre	férfi	77	8 általános	város
Tímea	nő	38	8 általános	város
Alex	férfi	22	8 általános	Háromszeg
Noémi	nő	28	8 általános	másik falu
Martin	férfi	18	8 általános	Háromszeg
Attila	férfi	31	szakiskola	Háromszeg
Sándor	férfi	68	szakközépiskola	másik falu
József	férfi	72	szakközépiskola	Háromszeg
Nikolett	nő	21	8 általános	város
Gábor	férfi	61	8 általános	másik falu
Margit	nő	50	8 általános	másik falu